

УДК 82-32(560)141.312

ЕВОЛЮЦІЯ ГЕРОЯ У ТУРЕЦЬКІЙ СОЦІАЛЬНІЙ НОВЕЛІ 20–50 РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Надія Сенчило

*Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
бульвар Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01033,
e-mail: ifyc@mail.ru*

Розглянуто головні етапи еволюції героя в турецькій соціальній новелі першої половини ХХ століття. Проаналізовано образ маленької людини, яка в процесі суспільного розвитку з соціально-несвідомої перетворюється в соціально-активну особистість.

Ключові слова: соціальна новела, еволюція героя, соціально-несвідомий герой, соціально-пасивний герой, соціально-активний герой.

Початок ХХ століття у турецькій літературі перенасичений важливими історичними подіями, які швидко змінювалися, залишаючи після себе багатий і цікавий, проте часто не розтлумачений та незрозумілий до кінця матеріал. Зовнішній вияв суспільних процесів був продуктивним для естетичного осмислення нових явищ дійсності письменниками. Багата подіями епоха вимагала від літератури не просто втручання в трактування і пояснення нових явищ дійсності, а й мобільності подавання художнього матеріалу. Тому саме це і стало головною причиною стрімкого розвитку у турецькій літературі початку ХХ століття малих жанрів, зокрема, новели, яка давала можливість письменнику швидко змінювати об'єкти зображення, фіксувати найважливіші зміни в суспільному житті, зображувати найгостріші соціальні проблеми. У процесі розвитку та вдосконалення жанру новели у турецькій прозі, яка, починаючи з другої половини ХІХ століття, обирає реалістичні шляхи відтворення дійсності, орієнтуючись на європейську модель творчості, вивчає найкращі сторони цього жанру у французьких (Е. Золя, Г. де Мопасан) та російських реалістів (Л. Толстого, А. Чехова тощо), зазнає змін і герой як найважливіша ланка художнього твору, яка є центральною в реалістичному зображенні соціальної об'єктивності. Метою цього дослідження є відображення ключових етапів еволюції героя у турецькій соціальній новелі першої половини ХХ століття та тих головних умов, які впливали на розвиток особистості, що відображені у новелах турецьких письменників. На прикладі ранньої творчості Ф. Достоєвського категорію героя досліджував Р. Назіров, аналізуючи різні типи “маленьких людей”. До проблеми героя в українській новелістиці ХХ ст. звертався В. Фащенко, досліджуючи процес народження “людини-колективіста”. С. Утургаурі у турецькій реалістичній прозі звернув увагу на самотнього героя і героя-борця. Неоднозначною є позиція літературознавців, які розробляють систему образів у художньому творі. Зокрема, Л. Чернець замінює категорію “герой” на категорію “персонаж”, вважаючи його нейтральнішим.

На думку дослідниці, недоречно називати героєм того, хто не має яскраво виражених героїчних рис. У нашому дослідженні поняття “герой” і “персонаж” є синонімами, оскільки за ними стоять вершители дій, вагомість яких актуальніша і важливіша у конкретному творі.

Центральним об’єктом творчості турецьких прозаїків 20–50 рр. є реальні явища дійсності: життєве середовище та умови існування людей зображено без метафоризації та художньої гіперболізації, віддзеркалюють працю, побут, типи, характер та взаємовідносини персонажів. Саме це, на думку науковців радянської школи, і визначає шлях розвитку реалістичної літератури на турецькому ґрунті, звідси бере свій початок формування героя – людини, яка змушена існувати в тій соціальній дійсності, що стала наслідком складних історичних змін у Туреччині.

Більшість дослідників турецької літератури, наприклад, Кенан Ак’юз у праці “Сучасна турецька література. Основні напрямки” [11], а також С. Пласковіцка-Римкевіч, Ейюп Геніш, Світлана Утургаурі до перших реалістів у турецькій літературі відносять Галіта Зію Ушаклігіля (1866–1945), Омера Сейфеттіна (1884–1920), Рефіка Галіда Карая (1888–1965), творчість цих письменників припадає на 20–30 рр. ХХ століття. Письменники у новелах звертали увагу переважно на просту маленьку людину, яка весь час перебуває під тиском соціального середовища, що створює для неї непрості життєві умови. Герої новел – це крамарі, служниці, ковалі, перукарі, вантажники, люди, які тяжкою працею у складних умовах намагаються заробити гроші на шматок хліба. Умови існування персонажів в об’єктивній реальності були важкі, тому письменники зосереджували увагу переважно на впливові соціальних обставин на особистість, яка весь час залишається у такій ситуації безпорадною, пасивною та пригніченою. Наприклад, у новелі Халіта Зію Ушаклігіля “На побігеньках” Салім Ходжа не може протистояти оточенню, жителям кварталу, які звинувачують його в нечесності, а з його доньки роблять служницю. У голові героя навіть не з’являється жодного сумніву чи думки, щоб заперечити або відмовитися від нав’язаної ситуації. Салім Ходжа пливе за течією. Він без жодного спротиву приймає зятя, якого нав’язало середовище, видає доньку заміж під диктовку сусідів, які переконані в тому, що крамар – багач, але через скупість приховує свої статки. “Шеріфе стала нареченою у чужому вбранні, серед речей, позичених у сусідів”, а після весілля вона стала ще більше власністю кварталу, ніж будь-коли раніше, адже тепер мусила віддячити всім за позичені речі [9, с. 26]. У творі автор показав тиск оточення на героя, якому той не здатен протистояти.

У новелі “Служниця Фергунде” служка опиняється у схожій ситуації до Шеріфе, вона все життя змушена працювати на чужу родину, догоджати господні, слідкувати за її вбранням, доглядати дітей, весь цей час мріючи про власну сім’ю, чекаючи дозволу господаря для заміжжя. У обох випадках реалістичні герої є соціально-несвідомими, і ця риса властива не лише новелам Зію Ушаклігіля.

Герої з такою характеристикою є також і в новелах Омера Сейфеттіна. Будучи реалістом, новеліст у творах описував будні, думки і погляди своєї епохи, наголосив Ейюп Геніш [2, с. 234] Проте Наталія Айзенштейн зазначила, що у творчості Омера Сейфеттіна турецький реалізм набуває нової якості – тенденційності [1, с. 71]. Дослідниця вбачає ідейну спрямованість у творчості цього письменника, нову ознаку, відсутню у його попередників. Зважаючи на той факт, що новели О. Сейфеттіна часто наповнені

дидактичним змістом, який спрямований на викривання негативних рис характеру, в центрі уваги автора опиняються людські моральні якості, що вказують на негативні сторони особистості, як, наприклад, у новелах “Милостиня”, “Зустріч зі справжнім селянином”, “Мармуровий верстат”, “Колекція” тощо. Дидактичний зміст його творів та саркастичне начало робить їх подібними до казок або анекдотичних історій про Ходжу Насреддіна, створюючи ілюзію ірреальності. Проте образи героїв, які є звичайними маленькими людьми, які існують у своєму обмеженому світі та підкоряються обставинам, а також зображення елементів побуту залишають новели О. Сейфеттіна у межах соціального реалізму. Наприклад, у новелі “Хліб і оливки”, де бідність і чесність протиставлено розкоші й аморальності, автор описав будинок, у якому мешкає головна героїня. “Облуплена штукатурка на стінах і небілена стеля робили кімнату схожою на хлів” [7, с. 21], а на ситцевій сукні героїні Наджіє “була дірка на дірці... Глибоко замислившись, вона дивилася на вулицю крізь прогнилі ґрати” [7, с. 19]. Характеристика оселі та її мешканки, дають можливість письменнику зображувати реалістичні типові картини життя. Творчість О. Сейфеттіна відзеркалює соціальну дійсність, але його герої схожі на героїв Зії Ушакліґіля, соціально-несвідомі люди, які залишаються бездіяльними у будь-якій ситуації.

У 20-х рр. ХХ століття художні твори набували нових характерних рис відповідно до змін, які відбувалися у турецькому суспільстві з появою приватновласницьких відносин. Саме виникнення суспільних протиріч на ґрунті нових відносин власник-найманець сприяло загостренню боротьби між різними прошарками суспільства, що давало художникам багатий матеріал для дослідження процесів суспільного розвитку та глибокого аналізу навколишньої дійсності, фіксує ці явища як центральні проблеми у реалістичній прозі того періоду. Склалися об’єктивно сприятливі умови для дослідження літераторами природи типових рис характерної поведінки людей, зумовлених соціально-економічними процесами, осмислення їх закономірностей. У ході історичного розвитку еволюційних змін зазнав і літературний герой, який з соціально-несвідомої перетворився в соціально-свідому, але пасивну особистість.

Яскравим прикладом цього є герой новели “Плата за мовчання” Рефіка Галіта Карая. Пропрацювавши багато років на фабриці, майстер Гасіб вдається до аналізу ситуації, породжених оточуючою його дійсністю. “Він думає про своє життя, сорок років якого віддав шовковикам, про хвору Фотіку, про молодих жінок, яких вбила і ще буде вбивати ця бездушна фабрика... Скільки разів він був свідком загибелі робітниць за ці сорок років! Скільки разів йшов за домовиною!” [4, с. 79] Осмислюючи і порівнюючи робітниць з часу їхнього приходу на фабрику і тим, як змінювалися жінки через кілька років виснажливої праці: “Які вони були живі, веселі та щасливі, коли приходили на фабрику!.. А через рік-два їх ледве можливо було впізнати: по закінченні зміни вони ледь переставляли ослаблені ноги, взуті в грубі черевики з підковками, мовчки йшли до своєї конури. Для сну та відпочинку в них залишалося лише шість годин.” [4, с. 80], Гасіб уважав себе співучасником злочину. Занурення героя у свій внутрішній світ, критичне переосмислення ним реальної дійсності ставить його на вищий рівень серед інших персонажів. Але, незважаючи на критичне мислення, майстер залишається соціально-пасивним, тобто таким, який розуміючи ситуацію, не знаходить способу, щоб змінити її. Він, замість того, щоб обговорити і пояснити ситуацію робітницям, йде до

господаря фабрики і викладає всі свої думки. “Гасіба не викинеш на вулицю, як робітницю, адже фабрику не можна навіть на один день залишати без майстра. До того ж не варто злити людей, якщо в голові у них такі небезпечні думки. Зараз потрібно діяти терпляче й обережно”, – розмірковував господар [4, с. 86]. Після глибоких роздумів господар фабрики підвищив майстрові заробітну плату, змусивши в такий спосіб його продовжити роботу і мовчати. Автор зафіксував новий тип героя, відмінний від усіх попередніх, які не могли піднятися над ситуацією, щоб зрозуміти її. Герой Рефіка Галіта навчився думати, але він все ж залишається пасивним заручником обставин, не здатним на рішучі дії.

Аналіз персонажів новели Садрі Ертема “Селянин у циліндрі” доводить, що герої (збірні образи) у творі зображені в ролі жертв, які пасивно терплять ситуацію, що заради власної вигоди, обдурюючи їх створює роботодавець. За виконану роботу з селянами не розпачуються грошима, а змушують працювати лише за харчі. А одного разу підрядчик навіть вирішив розплатитися з робітникам головними уборами: “Я привіз вам із Стамбула одяг, який носять благородні люди. Тепер у нас цивілізація, і ви повинні носити це. Будьте хоч трохи схожі на людей!” [3, с. 140]. Циліндри, які збув підрядчик селянам були нікому не потрібними, їх неможливо було продати або обміняти на хліб. Абсурдність ситуації не турбує роботодавця, адже такий вчинок доводить його абсолютну впевненість у тому, що працівники не стануть протестувати чи вимагати іншої платні та не становлять жодної загрози. У цьому творі Садрі Ертем зобразив пасивний збірний образ селян, які, зрозумівши абсурдність ситуації, приймають її без боротьби за власні права. В обох новелах “Плата за мовчання” і “Селянин у циліндрі” автори змалювали соціально-пасивних героїв, які не вдаються до дій і не роблять спроб вплинути чи змінити нав’язану ситуацію, вигідну лише для однієї сторони.

До 50-х рр. XX століття турецька соціальна новела фіксує явища реальної дійсності, які не відтворюють чітких форм психологічної та соціальної боротьби героя. У спектрі авторського бачення домінують такі форми об’єктивної реальності як праця, несприятливі умови життя, соціальна нерівність тощо. У 30–40 роках розвивалася психологічна новела, яка не була позбавлена соціального начала. Автор таких новел Саїд Фаїк Абасияник (1906–1954), за характеристикою С. Пласковіцкої-Римкевич – майстер психологічного портрета маленької людини [10, с. 218]. Проте глибокий психологічний контекст переносить твори цього автора в іншу художню площину, тому, на нашу думку, їх варто розглядати під психологічним кутом зору.

Новий тип соціального героя з’явився в творчості Орхана Кемалю (1914–1970), письменник зробив спробу дослідити вже видозмінену реальність, в якій на першому плані нові, невідомі досі цінності, напрацьовані в процесі суспільного розвитку. С. Утургаурі зазначає, що вся літературна діяльність О. Кемалю пронизана новаторськими ідеями [8, с. 56]. У його новелах зображені ті ж робітники фабрик, що й у Рефіка Галіта, які змушені тяжко працювати, але це вже принципово інші персонажі. Письменник вибудував новий художній характер, відмінний від попередників. Робітник постає як сила, здатна змінити існуючу соціальну систему. Наприклад, у новелі “Сон” Орхан Кемаль наділив молодшого майстра фабрики Джеляля новими рисами характеру. У суперечці зі старшим майстром Джеляль сміливо заявляє про те, що керівництво нехтує правами робітників: “Ви тут дітей мучите. Існує закон про працю, а

ви примушуєте бідолашних працювати по вісімнадцять годин” [6, с. 53]. У його словах звучить спротив і бажання боротися за права людей, які постійно порушує керівництво фабрики. Він стоїть на боці дітей, які працюють багато годин за верстатами без сну й відпочинку. В образі Джеляля автор зобразив соціально-активного героя, який, маючи певний вплив у своєму середовищі, не відсторонюється і не приймає бездумно ситуацію, а намагається бути справедливим, допомагаючи робітникам. “Будь хоч ти людиною... Нехай подрімають, бідолашні, – не здихати ж їм...”, – розмірковує персонаж [6, с. 55]. Благородні вчинки молодшого майстра роблять його людиною з новими духовними цінностями. Така особистість становить загрозу для системи, і господар фабрики змушений шукати вихід з ситуації, він вручає Джелялю “...голубий конверт. У конверті було двадцять п’ять лір” [6, с. 56]. Майстер взяв гроші й залишився на посаді, але, очевидно, не зрікся своїх переконань допомагати робітникам. Розвиток капіталістичного суспільства та приватновласницьких відносин породжують новий тип стосунків між людьми, водночас породжуючи боротьбу за матеріальні блага.

Заручниками недбальства й підступних дій керівництва стають робітники ткацької фабрики у новелі Орхана Кемалю “Резервні кадри”. Господарі фабрики, приховуючи або викривляючи правдиву інформацію, жертвують життями своїх робітників. Автор зображує героїв, які намагаються відстояти свої права після чергової смерті робітника: “Хазяїн фабрики, управляючий, наш майстер і старший механік усе ще були там. Довкола них товпилися робітники. Шум не стихав... Робітники стовпилися ще тісніше. Почулися крики, і знову все змішалось, закипіло... У повітрі засвистіли човники, почувалася лайка... Коло верстатів зав’язалася бійка.” [5, с. 59]. Персонажі новели зображені як соціально-активні борці за власні права, що з допомогою сили намагаються їх відстояти. “Після цього випадку багатьох робітників викинули на вулицю. До верстатів, що звільнилися, поставили нас, “резервні кадри”. Ми могли б працювати, заробляти гроші. Але якою ціною? Ми покинули фабрику” [5, с. 61]. Сили нерівні, герої у цій ситуації зазнають поразки, але вони стверджуються як особистості, які здатні зробити вибір, прийняти рішення на користь власного життя, протистояти несправедливості. Спротив звучить із вуст бухгалтера Нурі у новелі “Новорічна пригода”. Свобода у висловлюваннях закінчується звільненням Нурі з роботи. На тлі протесту героя проти несправедливої платні Орхан Кемаль змальовує глибокі психологічні образи, розкриваючи внутрішній світ героїв. Акцентуючи увагу на психологічних моментах, що яскраво змальовані в новелі, автор в такий спосіб ускладнює образ героя, показує його внутрішні протиріччя, бажання боротьби і прагнення змін у власному житті. Герой здатний не лише обдумувати і аналізувати ситуації дійсності, але й діяти, що робить його соціально-активною особистістю.

Отже, у новелістиці першої половини ХХ століття спостерігаємо еволюція образу героя, його дієвої сторони. Турецькі письменники, творчо осмислюючи реальність, відтворювали оригінальні народні характери, зображуючи складний шлях розвитку героя від соціально-несвідомої до соціально-активної особистості. Художній характер героя поетапно змінювався, розвивався і вдосконалювався. У творчості Галіта Зіі Ушаклігіля герой зображений як жертва обставин, проте новелістика його наступників тяжіє до змін характеру персонажа. У творчості Рефіка Галіта та Садрі Ертема, де фіксовано головні протиріччя суспільства, головний об’єкт зображення еволюціонує від соціаль-

но-несвідомого до соціально-пасивного. Розробляти тип маленької людини літератори продовжували і в 40-50-х рр., наділяючи образ новими якостями, перетворюючи героя в соціально-активну особистість, здатну впливати на суспільний процес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Айзенштейн Н.* Из истории турецкого реализма / Наталья Айзенштейн. – М. : Наука, 1968. – 284 с.;
2. *Гениш Э.* Турецкая литература. Биографии самых известных поэтов и писателей, направления их творчества и примеры произведений: [хрестоматия на турецком языке] / Эйюп Гениш. – М. : ЛКИ, 2008. – 464 с.
3. *Ертем С.* Селянин у циліндрі / Садрі Ертем // Оповідання турецьких письменників. Пер. з тур. І. С. Щербини. – К. : Радянський письменник, 1955. – 293 с.
4. *Карай Р. Х.* Плата за молчание / Рефик Халид Карай ; пер. Г. Сорокоумовской // Плата за молчание. Рассказы турецких писателей. Сост. А. Зырина. – Ленинград : Художественная литература, 1974. – 368 с.
5. *Кемаль О.* Резервні кадри / Орхан Кемаль // Оповідання турецьких письменників. Пер. з тур. І. С. Щербини. – К. : Радянський письменник, 1955. – 293 с.
6. *Кемаль О.* Сон / Орхан Кемаль // Оповідання турецьких письменників. Пер. з тур. І. С. Щербини. – К. : Радянський письменник, 1955. – 293 с.
7. *Сейфеддин О.* Хлеб и маслины / Омер Сейфеддин ; пер. с тур. А. Сверчевской // Наша улица. Турецкая новелла XX века. Сост. Н. А. Айзенштейн, Л. О. Алькаева. – М. : Издательство восточной литературы, 1962. – 336 с.
8. *Утургаури С. Н.* Турецкая проза 60-70-х годов. Основные тенденции развития / С. Н. Утургаури. – М. : Наука, 1982. – 216 с.
9. *Ушаклыгиль Х. З.* На побегушках / Халид Зия Ушаклыгиль ; пер. с тур. Н. Яковлевой // Плата за молчание. Рассказы турецких писателей. Сост. А. Зырина. – Ленинград : Художественная литература, 1974. – 368 с.
10. *Plaskowicka-Rymkiewicz S.* Historia Literatury Tureckiej. Zarys / S. Plaskowicka-Rymkiewicz. – Wrocław : Zakład Narodowy Imienia Ossolinskich, 1971. – 519 с.
11. *Akyüz K.* Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1960-1923) / Kenan Akyüz. – İnkılap Kitabevi, 1995. – 270 s.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2011

Прийнята до друку 02.11.2011

EVOLUTION OF THE HERO IN THE TURKISH SOCIAL NOVELLA OF THE 1920–50S

Nadiia Senchylo

*Institute philology the Kiev National University of Taras Shevchenko behalf,
Boulevard of Taras Shevchenko, 14, Kiev, 01033,
e-mail: ifyc@mail.ru*

The article deals with the main stages of the hero's evolution in Turkish social short story in the first half of the 20th century. The image of "little man" that transforms from socially unconscious person to socially active in the process of social development is analyzed.

Key words: social short story, hero's evolution, socially unconscious hero, socially passive hero, socially active hero.

ЭВОЛЮЦИЯ ГЕРОЯ В ТУРЕЦКОЙ СОЦИАЛЬНОЙ НОВЕЛЛЕ 20-50 Г. XX ВЕКА

Надежда Сенчило

*Институт филологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко,
бульвар Тараса Шевченко, 14, г. Киев, 01033,
e-mail: ifyc@mail.ru*

Рассмотрено главные этапы эволюции героя в турецкой социальной новелле XX века. Проанализировано изображение маленького человека, который в процессе общественного развития с социально-несознательной превращается в социально-активную личность.

Ключевые слова: социальная новелла, эволюция героя, социально-несознательный герой, социально-пассивный герой, социально-активный герой.